
Heidy Zimmermann

BESZÁMOLÓK ÉS SEJTÉSEK KYLWIRIÁRÓL*

ÖSSZEFOGLALÁS

A „Kylwiria” hívószót Ligeti a 70-es évektől kezdve emlegette újra meg újra. Eleinte csupán annak az operának a munkacíme volt, amely végül a *Le Grand Macabre*-ban öltött testet. Gyermekkorának képzeletbeli országáról Ligeti részleteket is elárult: bepillantást engedett az ország színes térképeibe, és hangsúlyozta gyermekkori fantáziavilágának fontosságát. A tanulmány feltárja ennek a „magánmitológiának” a dimenzióit, valamint a zeneszerző alkotó gondolkodására és munkásságára gyakorolt hatását. Példákat közöl abból az 1950-ben keletkezett, több mint 70 oldalas füzetből, amely mindezt dokumentálja, és megvizsgálja annak sajátosságait.

Kulcsszavak: Ligeti György, Ligeti Vera, utópia, kreativitás, gyermekkori emlékek

---

A Ligeti-kutatók körében a „Kylwiria” szó afféle titkos kód, jelszó, amellyel azonosítják magukat. Kylwiria, amely eredetileg Ligeti gyermekkori képzeletbeli országának neve volt, olyan jelenség, amelynek létezése különös módon cseppfolyós: a szóbeli mítosz és az archeológiai megalapozottság között ingadozik. Ennek a legendás szóeleménynek már az írásmódja is távol áll az egyértelműségtől, és könnyen zavarba jövünk, ha le kell írunk. Idősebb korában Ligeti szívesen számolt be a gyermekkorában elképzelt országról, képeket is nyilvánosságra hozott róla, jellegét és szervezetét is leírta – hol utalások formájában, hol pedig nagyon konkrétan. Amikor így tett, akkor egy művész mítoszt ápolta, egy olyan mítoszt, amelynek nem csupán életrajzi szempontból van jelentősége, de Ligeti alapvető munkamódszerében és gondolkodásmódjában, sőt magában a zeneszerzői tevékenységében is megnyilvánul. Ebben az írásban Kylwiria sajátosságait vizsgálom meg a szóbeli és az írott hagyomány tükrében, az eredetiekig visszanyúlva, és rámutatva bizonyos jellegzetességekre. Ennek során ki fog derülni, hogy Kylwiria világának háromféle megnyilvánulása különböztethető meg: Kylwiria mint képzeletbeli gyermekkori világ, mint annak 1950-es budapesti rekonstrukciója és

---

* A BTK Zenetudományi Intézet és a bécsi Universitát für Musik und Darstellende Kunst Zenetudományi Intézete Ligeti György születésének századik evfordulója alkalmából *Kylwiria and Other Explorations* címmel, a bázeli Paul Sacher Alapítvánnyal és a Magyar Zenetudományi és Zenekritikai Társasággal együttműködve rendezett nemzetközi konferenciáján 2023. május 10-én a bécsi Universitát für Musik und Darstellende Kunst Joseph Haydn-termében tartott előadás írott változata. Angol nyelven megjelent: *Studia Musicologica* 64/1–2. (June 2023).

mint az 1960-as évek második felének operaprojektje. Mindegyik megnyilvánulásnak megvannak a jellegzetességei; változó perspektíváik átfedik egymást és keverednek egymással.

Ligeti csak 70 éves kora körül kezdett el nyilvánosan és bizonyos részletekbe is belebocsátkozva beszámolni Kylwiria országáról. A szigetország topográfiai térképét Wolfgang Burde monográfiájához is rendelkezésre bocsátotta. Ez a fekete-fehér térkép a felirata szerint „a leírásnak a háborút követően, emlékezetből történő felidézése”.¹ Szemléletes példával szolgál egy portréfilm is ugyanabból az időszakból:

Kilwiria était un pays surréel, impossible. Peut-être il y a seulement des nuages, peut-être seulement des lumières, des monstres. J'ai dessiné beaucoup de cartes, des villes, des régions, des îles. J'ai inventé une langue kylvirienne, j'ai inventé toute une société utopique. C'est le paradis du peuple, c'est quelque chose qui n'existe pas. C'est un peu un paradis, mais un paradis qui ne fonctionne pas. C'est un peu aussi un symbole des anciens pays de l'est de l'Europe.²

1. Kylwiria nyomában

1996-ban egy eléggé rangos kiadványban³ megjelent három négyszínynyomású Kylwiria-térkép, ezt követően pedig programfüzetekben és újságcikkekben is feltűntek részleteik. A képek kommentárjai szóbeli beszámolókon és két olyan önéletrajzi interjú alapulnak, amelyek már az 1970-es években említést tettek Kylwiriáról. A „Gyermek- és ifjúkori zenei emlékek” című írásában (1973) Ligeti beszámol gyermekkori „meneküléséről a fantáziálásba”, a hatalmas várostérképekről és a kylwirii nyelv grammatikájáról, ami kiváltotta édesapja kritikáját.⁴ 1978-ban a *Le grand macabre* című operával kapcsolatban így fogalmaz: „Kylwiria gyerekkorom képzeletbeli országa volt, az ábrándok helye, az én 'magánmitológiam’”.⁵ Ezzel szemben sem ezekben a visszaemlékezéseiben, sem a korábbiakban

-
- 1 Valószínűleg ez volt Kylwiria térképének első publikált változata. Ld. Wolfgang Burde: *György Ligeti. Eine Monographie*. Zürich: Atlantis, 1993.
  - 2 „Kylwiria szürreális, képtelen ország volt. Lehet, hogy csak felhők voltak benne, lehet, hogy csak fények, szörnyek. Sok térképet rajzoltam a városokról, a vidékekről, a szigetekről. Kitaláltam egy kylwirii nyelvet, egy egész utópisztikus társadalmat. Ez a nép paradicsoma volt, valami nem létező. Egy kicsit paradicsom, de olyan, amelyik nem működik. És egy kicsit a régi kelet-európai országokat szimbolizálta.” *György Ligeti*. Michel Follin–Judith Kele–Arnaud de Mézamat dokumentumfilmje, La Sept stb. 1993 (archív kópia: Paul Paul Sacher Stiftung, Basel, Ligeti György-gyűjtemény, a továbbiakban: CH-Bps GLC).
  - 3 Constantin Floros: *György Ligeti. Jenseits von Moderne und Postmoderne*. Wien: Lafitte, 1996. Floros a Ligeti Vera tulajdonában levő eredetire hivatkozik az illusztrációk forrásaként, évszám megjelölése nélkül.
  - 4 Ligeti György: „Gyermek- és ifjúkori zenei emlékek”. In: *Ligeti György válogatott írásai*. Vál. és ford. Kerékfy Márton. Budapest: Rózsavölgyi, 2010, 11–17., ide: 14.
  - 5 Uő: *A Grand Macabre keletkezéséről*, uott, 414–417., ide: 414.

vagy a későbbiekben nem tesz említést arról a történeti dokumentumról, amelyből a színes térképek származnak, és amely képzeletének hitelesített forrása. Ez meghatározó jelentőségű forrás, vagy nevezhetjük olyan kévének is, amelyben a gyermekkori fantáziák és a későbbi évek emlékei kötődnek össze. Ez a dokumentum mindmáig Ligeti Vera birtokában van.

A Ligeti-irodalomban jártas kutatók tisztában vannak azzal, hogy a „Kylwiria” kifejezés már korábban, az 1960-as évek végén felbukkan egy operaterv munka-címeként. Ove Nordwall, aki kezdettől fogva Ligeti-publicista volt, egy készülő-félben levő, nagyszabású, „Kylwiria” munkacímű operát említ 1968-as monográfiájának műjegyzékében.⁶ A Kylwiria operatervként éveken át napirenden maradt, és rejtélyes, félig nyilvános jelleget öltött a levelekben és a feljegyzésekben, mindannyiszor a gyermekkorra utalva. De Ligeti az *Aventures* és a *Nouvelles aventures* zenei színházi kifejezőeszközeivel kapcsolatban is olyan librettót képzelt el, amely egy általa összeállított képzeletbeli nyelven íródott, és absztrakt jelenetek és cselekménytöredékek labirintusának alapjául szolgál.⁷ Az egykor oly sűrűn benépesített ország így elérhetetlen távolságba került, egyszersem pedig titkos névvé lett, amint egy ezekből az évekből származó feljegyzés mutatja:

KYLWYRIA

KYLWIRIA

KYLWYRIA

talán jobb

KILWYRIA

KYLWIRIA

Das Land Kylwiria liegt in unbestimmter Entfernung. ~~Zwischen Als Kind Als Volksschüler~~ (in meiner Volksschulalter/Zeit) lebte ich eine Weile lang ~~in ihrer (seiner) Hauptstadt~~ da (~~dort~~), und trotz Minderjährigkeit genoss ich volle „Bürgerrechte“. Heutzutage ist es [nunmehr] (~~äusserst~~) schwierig (geworden), dorthin zu gelangen, und über den (das) Schicksal des Landes und seiner Einwohner (Bevölkerung) ~~hat man allzu spärliche Kenntnisse (Erfahrungen) oder~~: ist [nunmehr] [nichts] (kaum) ~~Weiteres Näheres zu~~ erfahren.⁸

Ez a dokumentum két szempontból figyelemre méltó: Ligeti ebben a két mondatban az országot hétköznapi és absztrakt szempontból is megpróbálja behatárolni, ugyanakkor minden egyes szót gondosan mérlegel. Kylwiria egyfelől

6 „24. Helaftonsopera (1968–70 under arbete); arbetstitel ‘Kylwiria’ beståld 1965 av Kungl. Teatern, Stockholm”. In: Ove Nordwall (ed.): *Ligeti-dokument. Brev, Skizzer, Partitur, Kommentarer, Om musikteater, Om musikalsk form, Verklistor*. Stockholm: Norstedt & Söners, 1968, 309.

7 Ld. Ove Nordwall: *György Ligeti. Eine Monographie*. Mainz: Schott, 1971, 52.; továbbá Ursula Stürzbecher: *Werkstattgespräche mit Komponisten*. Köln: Gerig, 1971, 43.

8 „Kylwiria országa meghatározatlan távolságra fekszik. Kiskorúsként ellenére teljes „polgárjogot” élveztem. Ma már csak nehezen lehet oda eljutni, és az országnak és lakóinak sorsáról immár semmi közelebbit nem lehet tudni.” Ligeti: „Kylwiria”, feljegyzés egy reklámlevél hátoldalán, 1962. december 6-án (CH-Bps GLC). Faksimiléjét ld. itt: Dalos Anna-Kerékfy Márton-Heidy Zimmermann (közr.): *Ligeti-labirintus. Barangolás Ligeti György életművében*. Basel-Budapest: Paul Sacher Alapítvány-BTK Zenetudományi Intézet, 2024, 25. Háromféle írásmód („Kylwiria,” „Kylwryra,” „Kylwiria”) fordul elő a *Lontano* (1967) szóbeli vázlatában, a számitásba vett két tucat címötletben is. (Ligeti: *Lontano*, CH-Bps GLC).

hamar továtúnó, idealisztikus gyermekkori lakóhelyként jelenik meg, „a polgárjogok teljességével”; másfelől pedig olyan vidékként, amely idővel teljesen elérhetetlenné vált, és további sorsáról lehetetlen bármit is megtudni. Ennek az okai tisztázatlanok maradnak. Ezen a meghatározási kísérleten túl Ligeti kialakítja a maga számára szóleleményének végleges írásmódját – feltehetően az operája címadására is tekintettel. A „w” és „v”, illetve „y” és „i” közötti hezitálás után a bekarikázott Kylwiria alak mellett döntött, és a későbbiekben is ezt használta.

1968 augusztusa és 1971 februárja között Ligeti rendszeresen beszámolt bizalmasának, Nordwallnak az operaprojekt munkálatainak előrehaladásáról. Egy 1968 nyarán írt levelében különösen konkrét információval szolgál arról, hogy gondolatai a gyermekkori képzeletvilágából erednek:

Kylwiria: ez egy pszeudomitológiai csodavilág, nem is létezik, talán egy sziget az Antarktisz helyén, miután vulkánkitörések az összes jeget és havat elolvastották, és a helyükön buja szigetvilág jött létre, ezenkívül a Föld tengelye már annyira elmozdult, hogy a Déli-sark valahol az Indiai-óceánban található, így Kylwiria éghajlata szinte szubtrópusinak nevezhető, amely Gran Canaria és Nassau helyett ajánlható a turistáknak. De azt nem tudom, hogy Kylwiria megmarad-e címként, [bár] a cselekmény ott játszódik ... a „munkacím” egyelőre Kylwiria.⁹

1968 szeptemberében Ligeti tájékoztatta a munkacímről Göran Gentelét, a stockholmi Királyi Svéd Operaház intendánsát, a következő év júniusában pedig kiadója, a Schott Verlag szerkesztőjét is.¹⁰ Ugyancsak ekkortájt (egy görögországi megrendelés kapcsán, amelynek „természetesen nem tett eleget”) azt hangsúlyozta, hogy „nem akarom, hogy közöm legyen bármifajta diktatúrához. ... Egyébként, és komolyan: Kylwiria NEM totalitárius ország. Egyszerűen álom- (és rémálom-) ország, de nem diktatúra.”¹¹

Az operaterv megtartotta a Kylwiria címet, annak ellenére, hogy az Oidipusz-motívum került a középpontba, ami 1971-től egy terjedelmes szöveggönyvben testesült meg.¹² Akkoriban Ligeti, Harald Kaufmannal karöltve, kissé merészen egy könyv megírását fontolgatta Kylwiriáról. A könyvnek az opera bemuta-

-
- 9 „Kylwiria: das ist eine pseudomithologische Wunderwelt, sie existiert nicht, vielleicht eine Insel an Stelle der Antarktis, nachdem vulkanische Eruptionen alles Eis und Schnee geschmolzen haben und eine üppige Inselwelt dort entstand, ausserdem hat sich die Achse der Erde sowieso schon verlagert, und der Südpol liegt irgendwo im indischen Ozean, und so hat Kylwiria ein fast subtropisch zu nennendes Klima, empfehlenswert für Touristen statt Gran Canaria oder Nassau. Aber ich weiss nicht, ob Kylwiria als Titel bleibt, die Geschehnisse werden sich dort abspielen ... und als 'Arbeits-titel' ist vorläufig Kylwiria.” Ligeti levele Ove Nordwallhoz, 1968. augusztus 12–13. (CH-Bps GLC).
- 10 Ligeti Klaus Schöllnek (Schott) írt hivatalos feljegyzése, 1969. június 24. (CH-Bps GLC).
- 11 „Mit keiner Art Diktatur will ich zu tun haben. ... Übrigens, und nicht im Spass: Kylwiria ist KEIN totalitäres Land. Es ist einfach Traum-Land, (auch Alptraum-), doch keine Diktatur.” Ligeti levele Ove Nordwallhoz, 1968. szeptember 24. (CH-Bps GLC).
- 12 Az opera előtörténetére vonatkozóan ld. Heidy Zimmermann: „From Kylwiria to Breughelland. Concepts and Preliminary Stages on the Way to *Le Grand Macabre*”. In: *Thanatos in Contemporary Music. From the Tragic to the Grotesque*. Ed. by Bianca Țiplea Temeș–Hermann Danuser. Cluj-Napoca: MediaMusica, 2022, 239–268.

tójával egy időben kellett volna megjelennie; ez tartalmazta volna a librettót, egy zenetörténész tanulmányát, és színpadi fotók is lettek volna benne.¹³ Kaufmann váratlan halála és az operaprojekt elakadása azonban megghiúsította a tervet.

Az operával, illetve az Oidipusz-szöveggel kapcsolatos korai feljegyzések szórványosan tartalmaznak olyan meghatározó kifejezéseket és dramaturgiai elképzeléseket, amelyek összhangban látszanak lenni Kylwiria világának körvonalával. Abszurd módon eltúlzott mindennapi szituációkról vagy labirintusokban folyó vad hajszákról van szó, de találkozunk véres horrorjelenetekkel és levágott testrészek anatómiai balettjével is – mindez groteszk szélsőségességgel, álom- vagy rémlátomásszerűen, szürreálisan (ld. a fentebb idézett filminterjúban említett „szörnyeket”). A librettó nyelve különféle nem fogalmi nyelveken alapul: a beszéd „nonszensz” vagy „makaróni” jellegű, ilyen a hibás latin, amelyet például a *Le Grand Macabre* „Dies irae”-jében használnak, de a Kylwiria számára kitalált nyelvben is megjelenik.¹⁴

Mindezekkel szemben a Kylwiria-terv zeneileg teljesen körvonalazatlan. Mind- eddig összesen egyetlen olyan részlet került elő, amely hangokra vonatkozik. Ez az éppen akkor befejezett *Tíz darab fúvósötösre* (1968) című kompozícióval kapcsolatos, azon belül a 8. és a 9. tétel közötti, erősen meghúzott átvezetéssel: „A kürt búcsúzása után a pikoló éles, cisztoszkópos vizsgálata következik (így kezdődik majd a Kylwiria)”.¹⁵ Ez az allúzió – amely újabb példája Ligeti szemléletes metaforáinak – nem több rövid felvillanásnál, amely még erőteljesebben tudatosítja a Kylwiria-operát körülvevő néma sötétséget. A „Kylwiria” munkacím mögött rejlő kevéske hangtól addig a következtetésig, hogy a *Le Grand Macabre* megvalósításához valamilyen konzisztens cselekményre van szükség, még hosszú út vezetett. Mint a Ligeti munkafolyamatát kísérő sok más szóbeli utalás esetében, nem tudjuk felmérni azokat az asszociációkat, amelyekre a sietősen odavetett kulcsszavak utalhattak, és azt sem, hogy a létező zenei vázlatok milyen képzeletbeli terekre vonatkozhatnak. Mindazonáltal továbbra is figyelemre méltó, hogy egy egész estét betöltő opera gondolata Ligeti gyermekkorának képzeletbeli országából sarjadt ki.

Országának első átfogó leírását Ligeti egy kései önéletrajzi beszámolóban, a Kyoto-díj 2001-es átvétele alkalmából mondott beszédében osztotta meg a nyilvánossággal:

Részletes térképeket készítettem egy nem létező országról és annak városairól, tanulmányokat írtam a társadalmi berendezkedéséről és hegyeinek geológiai jellemzőiről, a sivatagjairól és a folyóiról, valamint kitaláltam egy teljes mértékben „logikus” nyelvet, amelynek a nyelvtanát is pontosan kidolgoztam. A jogrendszer és a társadalmi struk-

13 Ld. Ligeti 1970. február 13-án Harald Kaufmannhoz írott levelét: Harald Kaufmann: *Von innen und außen. Schriften über Musik, Musikleben und Ästhetik*. Ed. Werner Grünzweig–Gottfried Krieger. Hofheim: Wolke, 1993, 254.

14 Ld. Zimmermann: *From Kylwiria to Breughelland*, 252.

15 „Nach diesem Horn-Abschied dann die schrille Cystoskopische Untersuchung mit Piccolo (so wird Kylwiria beginnen).” Ligeti levele Ove Nordwallhoz, 1969. január 4. (CH-Bps GLC).

túra teljesen liberális és abszolút igazságos volt. A betegségről és a halálról nem gondolkodtam. A városokban nem voltak sem orvosok, sem kórházak, sem pedig temetők. Egyfajta „tejjel-mézzel folyó ország” volt ez – kormányzat, pénz és bűnözés nélkül. De nem egy meseország, inkább egy látszólag racionális, magasan civilizált világ, ahol tökéletesen zajlik a mindennapi élet. Sehol sem voltak hibák, megoldandó problémák. Voltak persze iskolák, de unalmas házi feladatok nem, és az egész lakosság tudományral és művészettel foglalkozott. Senkinek sem kellett dolgoznia, mert mindent gépek állítottak elő és azok is szabályozták. A gépeket nem kellett megjavítani, a lakásokat pedig nem kellett takarítani.

Ötéves koromtól kezdve, azaz öcsém születésétől fogva foglalkoztam ezzel az utópiával. Tizennégy évesen egyszerre fordultam a szerves kémia és a zeneszerzés felé, a képzeletbeli ország pedig lassanként eltűnt.¹⁶

Ezt a beszámolót megerősíti az ugyanebben az évben adott utolsó jelentős interjú egy hosszú részlete. Mindkét szövegben megjelenik az összes különböző szempont, egyesek nagyobb részletességgel, mások azonos vagy alig eltérő megfogalmazásban.¹⁷ Nyilvánvaló, hogy az évtizedek múlásával az emlékezet kiegyengette a cselekmény körvonalait, és interpretatív patinával vonta be. Ligeti narratívája újra meg újra szembesíti a gyermek fantáziáját édesapja fenntartásaival és saját később kialakuló természettudományos érdeklődésével, miközben ezzel egy időben egy utópia szisztematikus kibontásaként értelmezi. Az, hogy a betegség és a halál, az orvosok és kórházak hirtelen oly fontossá válnak, a pillanatnyi élethelyzetet tükrözheti vissza. Ami azonban itt elsőrendűen fontos és új mozzanat, az annak a feltárása, hogy a képzeletbeli ország öt éves korában, tehát öccse, Gábor megszületésének idején kezdte el foglalkoztatni.

Az ekkoriban készített várostérképek visszavonhatatlanul elvesztek, az ország leírásait pedig nem vetette papírra, csupán megeremtőjük tudatában léteztek. Ligeti Vera azonban megosztja személyes emlékét arról a dokumentumról, amely megerősíti Ligeti gyermekkori fantáziavilágát. Egy üdvözlő levélről van szó, amelyet 1931-ben édesanyja kívánságának eleget téve fogalmazott újszülött unokatestvérének, Máriának. Ebben nyolc évesen valami ilyesmit írt: „Kedves Éva” (ugyanis úgy tudta, hogy az unokatestvérét így hívják), „örülök, hogy megszületted. De jobban szeretném, ha Erzsinek hívnának. Van egy országom, ami a Déli Sarkon fekszik (itt megadta a pontos földrajzi szélességet stb.). Ha később szeretnél róla többet megtudni, szívesen mesélek róla.”¹⁸

Nem látszik képtelenségnek az a feltételezés, hogy az 1950-es Kylwiria-jegyzet-füzet úgynevezett „rekonstrukciója” összefügg ezzel a rövid levéllel, Ligeti Vera ugyanis úgy emlékszik, hogy látta ezt a levelet 1950-ben, amikor az említett unokatestvér együtt lakott vele (Verával) Budapesten. Mária (sz. 1931), Ligeti legfiatalabb nagybátyjának, Istvánnak a leánya, a háború után Ligeti édesanyjával,

16 Ligeti: „Tudomány, zene és politika között”. In: *Ligeti György válogatott írásai*, 29–42., ide: 29–30.

17 „Träumen Sie in Farbe?” *György Ligeti im Gespräch mit Eckhard Roelcke*. Wien: Zsolnay, 2003, 20–21. Ez a beszélgetés 2001 júniusában és 2002 októberében zajlott.

18 Ligeti Vera személyes közlése, 2022. október 23.

Ilonával Kolozsváron maradt, miután a szüleit a nyilasok meggyilkolták. Amikor Ligeti 1949-ben – útban Bukarest felé, ahol egy kutatóprogramban vett részt – Kolozsvárra érkezett, Mária éppen leérettségizett, és ezért azt javasolta neki, hogy költözzön Verához Budapestre. Ez meg is történt, Mária orvosi egyetemre járt Budapesten, és Veránál és az ő édesanyjánál lakott. Ott a két fiatal lány együtt nézte át a Kolozsvárról elhozott iratokat, köztük Ligeti gyermekkori levelét, amely ma már sajnos elveszettnek tekinthető.¹⁹

2. Az 1950-es jegyzetfüzet

Az 1950-es Kylviria-jegyzetfüzet, amelyet részletesebben vizsgálni fogok, Ligeti ajándéka volt Vera 20. születésnapjára (1950. július 4-re), és ma is az ő tulajdonában van. A nyolcadrét füzet 77 magyarul írt oldalt és számos illusztrációt tartalmaz.²⁰ Ha Vera állítása, hogy Ligeti a teljes szöveget egyetlen éjszaka alatt írta,²¹ esetleg drámai túlzás is, valami lényegeset mégis jelez. Amit Ligeti itt papírra vetett, nem tükröz sem irodalmi ambíciót, sem pedig az átfogó tárgyalás igényét.

Ehelyett a „Kilviria és lakóinak életkörülményei”-ről szóló beszámoló azzal a felvilágosítással kezdődik, hogy a szöveg „nem rendszeres leírás”,²² és hogy csak „csupán igen kis részét tartalmazza a Kilviriaról való ismereteknek. Teljességre terjedelmének korlátozottsága folytán nem törekedhet és így megelégszik azzal, hogy némi tájékoztatást nyújtson.”²³ Mindenekelőtt pedig ennek a képzeletbeli országnak a leírása – a maga bensőséges ajánlásával – egy személyes szférát tár fel, de úgy, hogy eközben az önirónia révén el is távolítja magát tőle. A tartalomjegyzék álszisztematikus áttekintést ad a nyolc fejezetről, illetve a kartográfiai illusztrációkról (1. faksimile az 54. oldalon). A szöveg ehhez igazodik, de közben szövevényes kitérőket tesz.

Az ország létrejötte egy mitologikus elbeszélésbe van ágyazva, és erősen személyes szimbolikájú évszámokhoz kötődik. A kiindulópont Ligeti születési éve, 1923, amikor egy „nagy kataklizma” történt, a sarkok elmozdulásával, vulkánkitörésekkel és az antarktisi jég elolvadásával; mindez a szóban forgó terület eleinte megközelíthetetlené tette. Négy évvel később expedíciók indultak a terület felderítésére, amely – a Föld kontinenseinek elmozdulása következtében – szigetcsoporttá változott, enyhe éghajlattal és dús növényzettel. Az első expedíció 1927. június 11-én indult el, azon a napon, amely – feltehetőleg – egy nappal követte Gábor öccsének fogantatását, aki a következő évben, 1928. március 10-én

19 Ligeti Vera személyes közlése, 2023. április 20.

20 Dedikációja: „kizárólag Veronkáié”. Mélységes hálával tartozom Ligeti Verának azért, hogy tanulmányozhattam ezt a dokumentumot. Köszönet jár Can Togaynak (Collegium Hungaricum Berlin) is azért, hogy megosztotta velem a szöveg német nyersfordítását.

21 Személyes közlés, 2023. április 20. Elképzelhető, hogy Vera akkor kérdezősködött erről az országról, amikor Ligeti 1950. június végén visszatért Budapestre.

22 Ligeti: Kylviria-jegyzetfüzet (Ligeti Vera magánarchívuma), 1.

23 Uott, 2.

KILVIRIA és lakóinak etnikailag
mémjei. Nem rendszeres leírás.

Ⓘ Kötet.

Tartalomjegyzék:

① JELEN LEÍRÁS	2.0.
② TÖRTÉNELEM	2.0.
③ HEGY ÉS VÍZRAZS	11.0.
④ ÉGHADJLAT	11.0.
⑤ FÖLDTAN	11.0.
⑥ NÖVÉNY ÉS ÁLLATVILÁG	14.0.
⑦ KILVIRIA TÁJAINAK LEÍRÁSA	15.0.
Ⓐ Észak-Kilviria	15.0.
Ⓑ Központi Tergel.	36.0.
Ⓒ Dél-Kilviria	39.0.
Ⓓ A nyugati sígellenger.	65.0.
⑧ EMBERI TELEPÜLÉSEK (ültalában)	73.0.

Térképela jegyzetei:

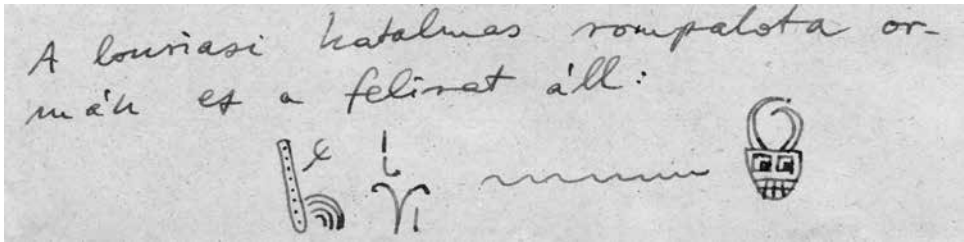
1. Kilviria felfedezése	10.0.
2. Kilviria hegy és vízrajza	13.0.
3. Észak-Kilviria déli fele	23.0.
4. Városok, lakott terület	37.0.
5. A Jura-rendszer	54.0.
6. A Rames	57.0.

valamint több nyelvi és nyelvi
nyelvi

A B R A

kizárólag
VERONKA

2. faksimile. Ligeti György: Kylwiria-jegyzetfüzet, 5. (részlet, Ligeti Vera szíves engedélyével)

született meg.²⁴ Ez a teremtésmítosz természetesen nem Ligeti gyermekkori képzeletjátékának rekonstrukciója, hanem annak elmélyült pszichológiai interpretációja: tudat alatti menekülés egy ellentétes világba, válaszul életének egy drasztikus élményére. Ez megfelel Ligeti beszámolójának arról, hogy ötévesen egy Krúdy-kötettel visszavonult saját álomvilágába, a padlásra.²⁵

Az ország előtörténete 4-5000 évre tekint vissza, ami az ókori Egyiptoméhoz mérhető, és az emberi kultúra régészeti emlékeiben válik kézzelfoghatóvá. Az egyik expedíció tagjai egy palota romjai között hieroglifákkal írt feliratot találnak, amelyet az ország nevéként értelmeznek (2. faksimile). Az írásjegyekből a „Kilvir” nevet olvassák ki, amit a beszámoló írója filológiai kritikával illet. Szerinte „Semmi sem bizonyítja, hogy ez írást éppen ebben az irányban kellene olvasni s a jelek távoli emlékeztetése a latin betűkre külsődleges, véletlenszerű, valódi jelentésüket erőszakoltan félremagyarázó, mintha valaki pl. az orosz H-t hának, a П-t en-nek, az C-t cének, vagy az И-t szintén en-nek olvasná.”²⁶ Az ország neve történetesen az egész jegyzetfüzetben „Kilviria” formában szerepel; ez összhangban van azzal, hogy az „y” ugyanolyan ritkán fordul elő a kylwiriái szavakban, mint a románban vagy a latinban. Az „y” mellett tehát Ligeti csak később döntött, amint a korábban idézett, 60-as évekből származó feljegyzés is tanúsítja.²⁷

Az első térkép-illusztráció (3. faksimile az 56. oldalon) történelmi atlasz módjára ábrázolja Kylwiria északi irányból történő felfedezését. 1927 és 1931 között hét szakaszban zajlott a felfedezés, ezek egyike a „japánok” hódítási kísérlete volt. A támadások irányát pontosan, nyilakkal jelzi, a gyarmatosított területeket színes vonalakkal választja el egymástól. A további térképeket a felfedezések dokumentálására használja, és tudományos háttérű leírások tartoznak hozzájuk.

24 Uott, 2–3.

25 Várnai Péter: *Beszélgetések Ligeti Györggyel*. Budapest: Zeneműkiadó, 1979, 21.

26 Ligeti: Kylwiria-jegyzetfüzet, 5.

27 Ez ellentmond annak a magyarázatnak, amelyet – Ligeti Verára hivatkozva – Kurtág György idézett fel a barátjáról szóló nekrológban. Eszerint a „Kylwiria” név etimológiája különböző elemek kombinációja. Ötéves korában Ligeti látott egy moziplakátot, amely az „Egy anya kálváriája” című filmet hirdette. Megtetszett neki a „kálvária” szó, de az „Y”-t is szerette, így lett az ország neve „Kylwyría”. Ld. Kurtág György: „Kylwyría – Kálvária. Ligeti György emlékére”, *Holmi* 19/11. (2007. november), 1375–1383.

ből ered Kilviria leghosszabb és legbővebb vizű folyama a Mesovia; c) A belső magasabb hegység rendkívül változatos, karsztos, teli zuhogó patakokkal, vízesésekkel, barlangokkal (többek között a világ 5-ik legnagyobb cseppkőbarlangjával), stb., s még szebb kilátást nyújt, mint a külső; végül: d) Az itt nyaralás (saison Szeptembertől Májusig) minden kényelemmel teljes, mivel a tó 2 partján fekszik a világ s egyben Kilviria legnagyobb fürdőhelye, az egyszemélyben hegyi, tavi és tengeri üdülő, valamint gyógyfürdő (kénes és rádiumtartalmú források): Laga Monane, mely 7 millió vendéget fogad be egyszerre.³²

A sziget zengzetes dicsérete a legmagasabb hegycsúcsok, a legszebb városok, a legtermékenyebb vidékek, a páratlan természeti jelenségek és a kényelmet szolgáló, egyedülálló műszaki megoldások felsorolásával folytatódik. Szakítsuk meg azonban a szuperlatívuszok áradatát, és fordítsuk figyelmünket Kylwiria nyelvére.

Ligeti több ízben hangoztatott megjegyzése, hogy egy nyelvet is kitalált országa számára, egyes szerzőket arra a feltételezésre készítette, hogy létezett egy teljesen kidolgozott kylwiriai nyelv és grammatika.³³ Ugyan nem ez a helyzet, a nyelv szabályai mégis kikövetkeztethetők az 1950-es jegyzetfüzetből. A szöveg gyors átolvasásából kiderül: a kylwiriai nyelvezet jellegzetessége, hogy távol áll a szerző magyar anyanyelvétől. Ligeti, aki hároméves korára megtanult írni-olvasni, de középiskolai tanulmányai előtt nem tanult rendszeresen románul, már gyermekként vonzalmat érzett a román szavak és latin eredetük iránt.³⁴ Ebből következően a kylwiriai szavak többnyire latin gyökerűek, és azt a szabályt követik, hogy minden főnév „-a”, illetve minden melléknév „-e” végződésű.³⁵ Gyakran előfordul ezenkívül, hogy a latin–román gyök valamelyik hangja kiesik (így pl. „mona” áll „monte” [hegy] helyett). Szigorúan rendszeres nyelvtanával és egyszerű morfológiájával a kylwiriai hasonlít más mesterséges nyelvekhez, különösen az eszperantóhoz, amelyről Ligetinek lehetett tudomása. Az eszperantó, amelyet Lejzer Ludwik Zamenhof (1859–1917) Białystok multikulturális városában alkotott meg, ugyancsak latin eredetű szavakon alapul, amelyek könnyen felismerhetők és kreatívan kombinálhatók.³⁶

Maga a nyelv azonban kizárólag a kylwiriai földrajzi nevekben és a dolgok elnevezésében jelenik meg: így olyan hegynevékben, mint „Monas Cenrales” vagy „Monas Metalares” [Érc-hegyek], hegycsúcsok nevében, mint „Pika Sole” [Napcsúcs] vagy „Pika Devle” [Ördög-csúcs]; „Pika Somre” a vészjósló csúcs, „Desera Kane” a Kutya-sivatag, a „Lecera Riedigite” pedig a „háromujjú” gleccser. A kylwiriai tudósok által újonnan létrehozott, a mérnöki tudományokat és az építészetet

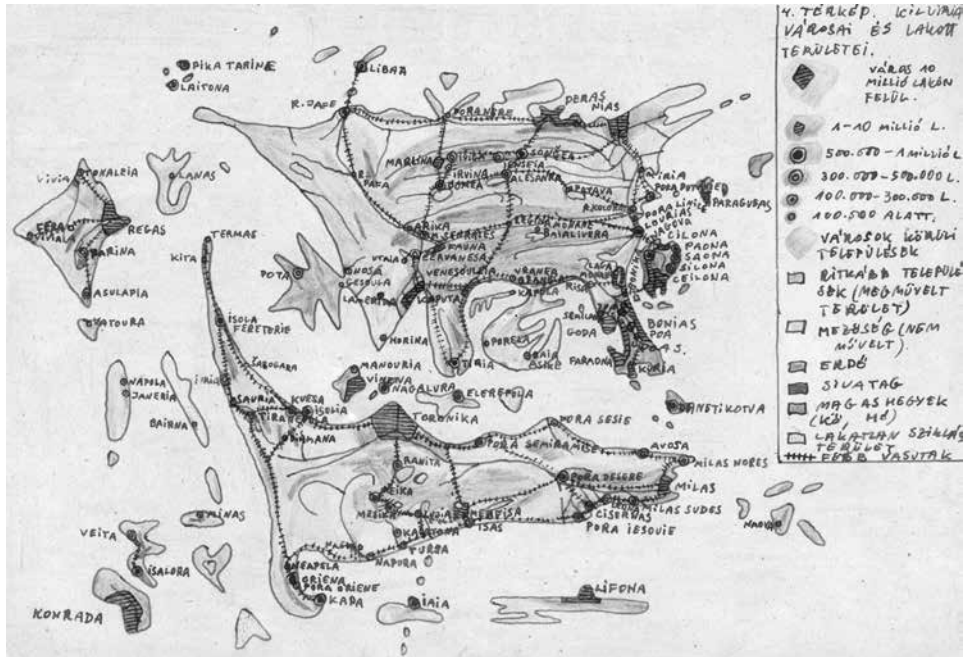
32 Uott, 17–18.

33 Ld. többek között: Burde: *György Ligeti*, 22.; és Floros: *György Ligeti*, 27.

34 *Träumen Sie in Farbe?*, 20.

35 Uott, 21.

36 Umberto Eco: *A tökéletes nyelv keresése*. Ford. Gál Judit–Kelemen János. Budapest: Atlantisz, ²2016, 309–311. – A szerző itt téved, Zamenhof kifejezetten törekedett a különböző típusú indoeurópai nyelvekből – (neo)latin, görög, szláv, germán – vett kölcsönszavak egyensúlyára (*a ford*).

5. faksimile: Ligeti György: Kylwiria-jegyzetfüzet, [37.], 4. térkép: „Kilwiria városai és lakott területei” (Ligeti Vera szíves engedélyével)

forradalmasító, a régi építőanyagokat felváltó műanyagok olyan neveket kapnak, mint metalina vagy romonbila (ez egy átlátszó anyag), illetve porfila (ez a porcelánt helyettesíti?). Ezekből a nyelvi újításokból sugárzik a nyelvvel való játéknak, a (gyakran létező nevekre utaló) elnevezések megalkotásának öröme, de sokszor az egyes dolgok szisztematikus alapon történő elnevezéséé is.³⁷

Az ország leírása ugyancsak a nagy számok és a maximális értékek iránt gyermeki lelkesedésről tanúskodik. A kifejezéseket és az adatokat Ligeti úgy választja meg, hogy Kylwiria a szuperlatívuszok és szélsőségek országa legyen. Ez a tendencia mutatkozik meg többek között a hegyek magasságában, amely egyes esetekben jóval meghaladja a 9000 métert (a Pika Rege Monane magassága pl. 9859 m), de a települések, a műszaki fejlesztések és kulturális intézmények leírásában is.

Egy negyedik tematikus térkép (5. faksimile) a városok és települések, a megművelt területek és sivatagok, illetve a vasútvonalak elhelyezkedését tünteti fel a kylwiri szigetvilágban. A térkép jelmagyarázata ezúttal is pontosan felsorolja azokat a jeleket, amelyek a tudományos kartográfiában használt konvencionális szimbólumokat követik – de különös módon a lépték megadása nélkül. Fél tucat

37 A rendszertani osztályozás fontosságáról a tapasztalati tudás szempontjából ld. Michel Foucault: *A szavak és a dolgok. A társadalomtudományok archeológiája*. Ford. Romhányi Török Gábor. Budapest: Osiris, 2000, különösen a 4. és 5. fejezet.

város lakossága több milliós, és ugyanannyi a tízmilliót is meghaladja, közülük „Konrada, 51 millió lakosával a világon a legnépesebb” település.³⁸ Ligeti ugyanakkor hangsúlyozza: „Ne gondolja nyájas olvasónk, hogy itt hypernewyorkokról vagy hyperlondonokról van szó. A kilvir városok nem hasonlítanak európai vagy amerikai (vagy akár ázsiai v. ausztráliai, esetleg afrikai) rokonaikra.”³⁹ Inkább „hatalmas kertvárosok” ezek, olyan nevekkal, mint Bonias, Toronika, Faraona vagy Kaputa.⁴⁰ Az ilyen idealisztikus lakóövezetek a 20. század elejének európai reformtelepüléseit vagy a cionista telepesek kibucait juttatják eszünkbe. Ezeket a társadalmi és gazdasági utópia vonásai teszik tökéletessé: „Az új építőanyagok, amelyek eddig nem sejtett könnyítését okozták a városépítésnek s a fizikai munka tökéletes gépesítése egyre könnyebb életet biztosított a lakosságnak, amely egyre inkább fordult a tudományok és művészetek művelése felé”⁴¹ – valamiféle „Gelehrtenrepublikról” van tehát szó.

Így Észak-Kylwiriában található Venesouleia gyorsan fejlődő városa a legjelentősebb biológiai, kémiai és fizikai kutatóintézetekkel. Memfisa városát, amely Dél-Kylwiriában fekszik, Ligeti a legszebb városok egyikének minősíti, amely egyben az egyik legfontosabb zenei és művészeti központ.⁴² A zenekarának, zeneiskolájának és hangversenytermeinek kiosztott kitűnő érdemjegyeken túl⁴³ azonban ez a terület homályban marad. Csupán arról olvashatunk, hogy „[a] nagy hangverseny-palota felé koncentrikusan igyekeznek a nagy komponistákról elnevezett sugárutak. Az ettől is délre fekvő hatalmas parkban számos kiváló kilvir muzsikuss, festő, színész és tudós lakik (szétszórt kis házakban).”⁴⁴

Készarva mutattam be itt ezt a jegyzetfüzetet és idéztem belőle ennyi részletet, mert kézzelfogható fogalmat szerettem volna adni erről a mindeddig ismeretlen szövegről, tartalmáról és nyelvi formájáról. Ha mindezt Ligeti későbbi leírásai mellé tesszük, bizonyos utalások érzékletesebbé, a gyermekkori képzeletjátékok képei kézzelfoghatóbbá válnak. Ám új kérdések is felvetődnek: az 1950-es jegyzetfüzet mennyiben ragadja még meg a gyermekkori fantáziavilágot jóval több mint egy évtizeddel később – egy olyan fantáziavilágot, amely Ligeti ötödik és tizenötödik életéve között még erőteljesen továbbfejlődhetett és változhatott? És hol vannak azok a diffúz kódok és szörnyek, amelyekről a filmre vett interjúban beszél? Mennyiben több ez a szöveg rekonstrukciónál, és mennyiben inkább felfrissített változat, amely magában foglalja az 1950-es állapotot?⁴⁵

38 Ligeti: *Kylwiria-jegyzetfüzet*, 72.

39 Uott, 73–74.

40 Uott, 9.

41 Uott, 9.

42 Uott, 44–45.

43 „Zenekarai legelső az egész világon. Központjától délre, egy szigeten van a 'zenei negyed', hangversenytermekkel, Kilviria legelső zeneiskolájával.” Uott, 44–45.

44 Uott, 44–45.

45 Nem csupán arról van szó, hogy *Kylwiria* leírása a gyermekkori fantáziákhoz hozzászerzi a felnőtt tudásának és tanulmányainak elemeit, hanem arról is, hogy az eltávolodás az 1936–1939 közötti időszak történelmi eseményeinek megjelenítésében (*Ligeti: Kylwiria-jegyzetfüzet*, 49.) és a „Nagy Kilvir Földrajz (megjelent 1950-ben Ceilonaban)” említésében is tetten érhető. Uott, 36.

A jegyzetfüzet továbbolvasása növeli azt a benyomásunkat, hogy az ország leírása egyre terjengősebbé válik, és a szuperlatívuszok egyre groteszkebb, egyre hajszoltabb, ismétlődő elősorolásába csap át. Ennek során világossá válik, hogy a szöveg nem egyszerűen egy gyermekkori fantáziavilág szeretetre méltóan önironikus felidézésére törekszik, hanem az ironia a jelen szintjére is vonatkozik. Az ország felfedezéséről szóló, kezdetben józan és objektív beszámoló mértékét veszti, és túlbujánzó, kényszeresen részletező leírássá válik, amely a kommunista üdülőhelyek propagandájára emlékeztet.⁴⁶ Végeredményben a Kylwiria-leírás a szocialista paradicsomról zengő apologetikus dicsőhimnuszok paródiájává válik. Úgy tűnik, hogy Ligeti titokban nem csupán álomországának emlékét osztja meg a címmel, hanem az őt 1950-ben körülvevő lidérces valóságról alkotott szarkasztikus véleményét is.

3. Kylwiria kontextusban

A mostani vizsgálat befejezésekképpen megkísérlem Kylwiriát egy tágabb kontextusban elhelyezni és jellegzetességeit meghatározni. Abban, hogy a gyermekek egy bizonyos korban saját fantáziavilágot alakítanak ki, nincs semmi kivételes, sőt meglehetősen gyakori dolog, amelyet a fejlődéslelektan tárgyál. Hasonlóképpen a művészek és általában a kreatív emberek is gyakran kialakítják saját belső ellenvilágaikat és kivetített utópiáikat, mitikus történeteiket és fiktív útibeszmélőiket.⁴⁷ Tekintettel arra, hogy bőven akadnak irodalmi és kultúrtörténeti példák, meglepő, hogy ezekre a párhuzamokra maga Ligeti sem mutatott rá. Pedig kézenfekvőnek látszik, hogy Kylwiria tartalmában és ábrázolásmódjában időnként Utópiára, Atlantisz elsüllyedt szigetkirályságára, Gulliver utazásaira, Voltaire *Candide*-jára vagy Verne *Nyolcvan nap alatt a Föld körül* című regényére, esetleg az *Alice csodaországban*-ra is emlékeztet. Még Prospero szigete Shakespeare *Viharjában* is Kylwiria östípusainak egyike lehet, ahogyan Reinhart Meyer-Kalkus felvetette.⁴⁸ Írásom azonban nem a modellek és lehetséges hatások pontos számbavételére törekszik, hanem arra, hogy egy kulturális és történeti-életrajzi konstellációt vázoljon fel. A Kylwiria-terv ugyanis viszonylag változékonyan alakul, az 1950-ből származó írott forrás pedig a kutatási beszámoló és az útikalauz, a mítosz, a science fiction és az utópisztikus esszé keveréke, parodisztikus tendenciával.⁴⁹ Tartalmi szempontból a széles körű olvasásélmények és a természettudományok, a történelem és a technikatörténet tananyagából származó tudásanyag egyedi ötvözetével szembesülünk.

46 Ld. Ligetinek a szocialista realizmus „legolcsóbb fajta propagandájával” kapcsolatos kritikáját a „Magyar nyelvű dalok” című írásában, ld. *Ligeti György válogatott írásai*, 361–362.

47 E témáról általában ld. Umberto Eco: *A legendás földek és helyek története*. Ford. Sajó Tamás. Budapest, Európa, 2013.

48 Reinhart Meyer-Kalkus: „'Kylwiria' – Utopie und Künstlermythos im Werk György Ligetis” (2012), 4. A szerző őszinte köszönetét fejezi ki Reinhart Meyer-Kalkusnak a kézirat rendelkezésre bocsátásáért.

49 Meyer-Kalkus: *Kylwiria*, 6. Nem értek egyet azzal, hogy utópisztikus regényről van szó, mert alig tartalmaz cselekményt.

1. kép. Ligeti a testvérével, Gáborral 1934-ben
(Ligeti Vera szíves engedélyével)

Ligeti földrajzi érdeklődése egészen nyilvánvaló: ez bevallottan személyes mániája volt, az egész világról származó postabélyegeket gyűjtése keltette fel, és térképek és atlaszok tanulmányozása táplálta.⁵⁰ Az 1. kép öccse társaságában ábrázolja őt, bal kezében egy sokat lapozgatott atlaszt tart. A térképek olvasása, rajzolásuk pedig még inkább iránymutatással és hangsúlyokkal szolgál egy bonyolult világban, legyen az igazi vagy képzeletbeli. Ligeti térképek iránti különleges érzékéről tanúskodik egy Kurtág Györgytől származó anekdota, amely szerint amikor Kurtág 1957 karácsonyán meglátogatta Ligetit Párizsban, akkor Ligeti anélkül vezette őt el teljes biztonsággal egy adott címre a sötét utcákon, hogy valaha járt volna ott – a fejében őrzött várostérkép segítségével.⁵¹ A gyermek Ligeti tudásának fő forrása egy magyar nyelvű lexikon,⁵² illetve egy sor különféle tudományos ismeretterjesztő könyv volt, amelyeket szüleinek könyvtárában talált (2. kép).

50 Ld. Roelcke: *Träumen Sie in Farbe?*, 19. és 23.

51 Ld. Kurtág: *Three Interviews*, 91. Felesége szerint Ligeti hasonló módszerrel, a terület egy régi térképét memorizálva szökött át 1956-ban a magyar–osztrák határon; ld. Anna Giulia Fink: „Die Deutungshoheit”, *Datum. Seiten der Zeit* (November, 2007), 65–67.

52 Ld. Roelcke: *Träumen Sie in Farbe?*, 23. Ligeti itt egy huszonnégy kötetes lexikonról tesz említést. Az azonban csak a 30-as évek végén jelent meg: *Uj idők lexikona*. Szerk. Lyka Károly, 24 k. Budapest: Singer and Wolfner, 1935–1942. Az a lexikon, amely a Ligeti-család könyvespolcán látható (7. kép), inkább Révai nagy lexikonának látszik. Szerk. Révai Moór János és Varjú Elemér, 21 k. Budapest: Révai Testvérek, 1911–1935.

2. kép. Ligeti a szüleiivel 1925 körül (Ligeti Vera szíves engedélyével)

Ezek között német nyelvű könyvek is voltak, így a *Das neue Universum* (Az új univerzum), egy fiatal olvasók számára kiadott almanach, amely sokféle témáról írott cikkeket tartalmazott, és a két világháború közötti időszakban a jövővel és a tudománnyal kapcsolatos optimizmus jellemezte.⁵³ Nincs rá határozott bizonyíték, de kézenfekvő, hogy a Baedeker-útikönyvek ugyancsak forrásként szolgáltak számára. A Baedeker-kalauzok információinak pontos és tömör stílusa – a kartográfiai jellegzetességekkel együtt – látszik tükröződni Kylwiria sok különböző leírásában. Elsősorban az „útikönyvben két csillag jelölés” említése Dél-Kylwiria leírásában látszik explicit utalásnak a *par excellence* útikalauzra, abban ugyanis egy vagy két csillaggal jelölik a különleges látnivalókat.⁵⁴ Kétségtelen, hogy Kylwiria olyan belső tájkép volt – és az is maradt –, amelynek kodifikációja talán találébban fejezhető ki afféle megjelölésekkel, mint „fantázia-útikalauz” vagy „a lélek bédekere”. Balázs Béla 1925-ben egy sorozat tárcát és képzeletbeli sétát publikált ezen a címen.⁵⁵ Balázs, akit a zenei világban Bartók Béla *A kékszakállú herceg vára* és *A fából faragott királyfi* című műveinek szövegírójaként tartanak számon, a belső világok érzékeny megfigyelője és a szellemi utazások pártolója volt. Balázs *Történet*

53 *Das neue Universum*. Stuttgart: Spemann, 1880–; ld. Roelcke: *Träumen Sie in Farbe?*, 23., ahol a cím hibásan, *Das grosse Universum*ként szerepel.

54 Ld. Susanne Müller: *Die Welt des Baedeker. Eine Medienkulturgeschichte des Reiseführers 1830–1945*. Frankfurt–New York: Campus, 2012, 54.

55 Balázs Béla: *Der Phantasie-Reiseführer, das ist Ein Baedeker der Seele für Sommerfrischler*. Berlin: Zsolnay, 1925.

a *Lógody-utcáról* (1913) című novellájának főhőse, Géza, úgy gondolja, hogy „[m]inden lélekben van néhány tájkép”, és annak alapján ismeri fel a dolgokat. S amikor arról beszél, hogy Münchenbe készül, hangsúlyozva, hogy az a hely *van a legmeszszibb*, mert [most] „oda megy”, akkor Ligeti szellemében arra jut, hogy „[m]ás nincs messze, mert másra ugyanis csak *gondolni kell*.”⁵⁶

Egy – legalábbis Magyarországon – eléggé jól ismert imaginárius tér Na’Conxypan országa, amelyet Gulácsy Lajos ábrázolt festményein és költeményeiben. Gulácsy látomása egy „marsbeli város”, amely nem tűnik különösen szokatlanak, ugyanis olaszországi utazások benyomásai hatottak rá, és különös, barátságos lények lakják. Na’Conxypan nem annyira Utópia, mint inkább egy olyan belső világ *gestaltja*, amellyel Gulácsy azonosult. Eszképista megnyilvánulásképpen „Na’Conxypan hercegének” nevezte magát, és többek között készített egy szótárt, amelynek szókincese felbukkant a novelláiban.⁵⁷ Gulácsy halála után Na’Conxypan az alternatív költői világ toposzává lett Magyarországon. Először Weöres Sándor vette át ezt a fantázianevet. A költő (akit Ligeti nagyra tartott) húsz rövid versét gyűjtötte össze „Dalok Naconxypan-ból” címmel; ezek 1943-ban jelentek meg első ízben a *Medúza* című verseskötetében.⁵⁸ Az a tény, hogy Weöres, ez a világ minden részének irodalmát jól ismerő nagy nyelvűművész ugyancsak megrajzolta fiktív országok térképét, sokáig nem volt ismert. 1968-ban készített képzeletbeli térképei olyan versekhez tartoztak, mint „A rejtett ország”, de csupán halála után jelentek meg, német fordításban.⁵⁹

Befejezésképpen nem maradhat itt említetlenül Kylwiria egy további, utolsó vonatkozása, annál kevésbé, mivel – még ha későn is – Ligeti maga hozta szóba. Számos alkalommal hangsúlyozta ugyanis, hogy a kylwiriai társadalom jól működött pénz nélkül, és ezt végül ő maga értékelte olyan „kollektivistá fantáziának”, amely összekötötte őt édesapjával.⁶⁰ Ligeti Sándor (1890–1945), aki tanult közgazdász volt, társadalom-gazdaságtani és erkölcstörténeti írásai után valóban publikált egy kötetnyi utópisztikus történetet *A bűvös erszény* címmel.⁶¹ Ennek

56 Balázs Béla: *Történet a Lógody-utcáról, a tavaszról, a halálról és a messzeségről*. Budapest, Athenaeum, 1913, 15. és 27. (kiemelések tőlem).

57 Széchenyi Ágnes: „Gulácsy Lajos és a magyar irodalom”. In: *Gulácsy – Na’conxypan hercege*. Szerk. Bellák Gábor és Plesznivny Edit. Budapest: Magyar Nemzeti Galéria, 2023, 131–139.

58 Weöres Sándor: *Egybegyűjtött írások*, 1–3. Szerk. Steinert Ágota, Budapest: Magvető, ³1975, 1. k., 330–335. Ligeti ezeket a verseket már a 40-es évektől fogva ismerhette, de úgy látszik, hogy Gulácsyról nem tudott; ld. Denys Bouliane: „Stilisierete Emotion. György Ligeti im Gespräch”, *Musik-Texte* 28–29. (1989), 52–62., ide: 62. (köszönöm Kerékfy Mártonnak, hogy felhívta a figyelmemet erre a hivatkozásra).

59 Weöres Sándor: *Der von Ungern. Gedichte und acht Zeichnungen*, Übers. Barbara Frischmuth–Robert Stauffer, Nachw. Robert Stauffer. Frankfurt: Suhrkamp, 1991, 104., 122. és 138. A kötet fordítóinak egyike, Robert Stauffer véleménye szerint a bonyolult térképeket a fantázianevekkel és „egy mögöt-tük rejlő más világrend gondolatával” nem közölték volna magyarországi kiadók.

60 Ld. Reinhard Oehlschlägel: „Ja, ich war ein utopischer Sozialist”. György Ligeti im Gespräch”, *Musik-Texte* 28–29. (1989), 85–102, ide: 90.; továbbá Roelcke: *Träumen Sie in Farbe?*, 21.; „Tudomány, zene és politika között”. In: *Ligeti György válogatott írásai*, 29–42., ide: 40.

61 Ld. B[alogh] E[dgár]: „Ligeti Sándor”. In: *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon. Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés*. Szerk. Balogh Edgár, Bukarest és Kolozsvár-Napoca: Kriterion és Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1994, 3. k., 385–386.

idealista főszereplője, Ralin megálmodik egy olyan várost, amelyben nem létezik pénz és egyéni haszon. Ám végül a szerző azt kéri az olvasótól, hogy ne próbálkozzon a lehetetlennel, és ne keresse ezt a várost a térképen.⁶² Nem valószínű, hogy Ligeti 1934-es megjelenésekor elolvasta volna az édesapja könyvét, de igen kézenfekvő, hogy tudott a tartalmáról, és a pénz nélküli társadalom gondolatát beépítette a maga fantáziavilágába. A kylwirii utópiát leíró jegyzetfüzet valóban nem foglalkozik gazdasági kérdésekkel, és pénzről egyáltalán nincs szó benne.

Ha belegondolunk abba, hogy Ligeti milyen hosszú időn át tartotta életben gyermekkorának képzeletbeli országát legalább a saját emlékezetében, és hogy változékonysága ellenére milyen alapvető érdeklődéseivel függött össze, akkor nyilvánvalóvá válik a művész e mítoszának jelentősége az életmű szempontjából. Kylwiria, úgy látszik, olyan hely, amely egyre több teret nyit a „reflektív nosztalgia”,⁶³ az ironikus távolságtartással színezett vágyakozás és odatartozás számára; s ez a nemlétező ország, még ha az Antarktison van is, valamiképpen rokona „a korábbi keleti országoknak”⁶⁴ – annak a történeti-földrajzi régióknak, amely megfelel az Osztrák–Magyar (k. u. k.) Monarchiának, s amelyet ironikusan „Kákániaként”, „a zseniknek való országnaként” jellemeztek, „ahol életünket szívesen leélnénk”.⁶⁵ Mint köztudott, Ligeti kifejezetten zenei szülőföldjeként azonosult Kákániával, eleve annak tudatában, hogy ez az ország időközben eltűnt, és a határokat többször is újrarajzolták.⁶⁶ Kylwiria, csakúgy, mint Kákánia, a fantáziák és a projekciók tere, amely – úgy tűnik – az évek során, megannyi változékonnyal együtt a kreativitás terének metaforájává vált. Ezért talán nem túlzás, ha egy olyan ember önkifejezését látjuk benne, aki mindig és mindenütt kívülálló maradt – csak saját képzeletében és a gyermekkorához való hűségben érezte magát otthon.⁶⁷

Malina János fordítása

IRODALOMJEGYZÉK

- Balázs Béla: *Der Phantasie-Reiseführer, das ist Ein Baedeker der Seele für Sommerfrischler*. Berlin: Zsolnay, 1925.
- Balázs Béla: *Történet a Lógody-utcsról, a tavaszról, a halálról és a messzeségről*. Budapest, Atheneum, 1913.
- B[alogh] E[dgár]: „Ligeti Sándor”. In: *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon. Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés*. Szerk. Balogh Edgár, Bukarest és Kolozsvár-Napoca: Kriterion és Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1994.

---

62 Ligeti Sándor: *A bűvös erszény*. Kolozsvár: Pharos, 1934, 229.

63 A kifejezést, amelyet számos újabb Ligeti-tanulmány átvész, Svetlana Boym alkotta meg ebben a könyvében: *The Future of Nostalgia*. New York: Basic Books, 2001, 49–51.

64 Uott.

65 Robert Musil: *A tulajdonságok nélküli ember*. Ford. Tandori Dezső. Pozsony: Kalligram, 1977, I. k., 33., 38.

66 „Ha azonban egyáltalán van zenei hazám, akkor az a régi [...] Ausztria, tehát feltétlenül és kizárólag Kákánia.” Ligeti 1968. július 25-én Harald Kaufmannhoz írott levele, in: Kaufmann: *Von innen und außen*, 232.

67 Ld. Kurtág: *Three Interviews*, 104.

- Bouliane, Denys: „Stilisierte Emotion. György Ligeti im Gespräch”, *MusikTexte* 28–29. (1989).
- Boym, Svetlana: *The Future of Nostalgia*. New York: Basic Books, 2001.
- Burde, Wolfgang: *György Ligeti. Eine Monographie*. Zürich: Atlantis, 1993.
- Dalos Anna–Kerékfy Márton–Heidy Zimmermann (közr.): *Ligeti-labirintus. Barangolás Ligeti György életművében*. Basel–Budapest: Paul Sacher Alapítvány–BTK Zenetudományi Intézet, 2024.
- Eco, Umberto: *A legendás földek és helyek története*. Ford. Sajó Tamás. Budapest, Európa, 2013.
- Eco, Umberto: *A tökéletes nyelv keresése*. Ford. Gál Judit–Kelemen János. Budapest: Atlantisz, 2016.
- Fink, Anna Giulia: „Die Deutungshoheit”, *Datum. Seiten der Zeit* (November, 2007).
- Floros, Constantin: *György Ligeti. Jenseits von Moderne und Postmoderne*. Wien: Lafitte, 1996. „24. Helaftonsopera (1968–70 under arbete); arbetstitel ‘Kylwiria’ bestäld 1965 av Kungl. Teatern, Stockholm”. In: Ove Nordwall (ed.): *Ligeti-dokument. Brev, Skizzer, Partitur, Kommentarer, Om musikteater, Om musikalisk form, Verklister*. Stockholm: Norstedt & Söners, 1968.
- Foucault, Michel: *A szavak és a dolgok. A társadalomtudományok archeológiája*. Ford. Romhányi Török Gábor. Budapest: Osiris, 2000.
- Kaufmann, Harald: *Von innen und außen. Schriften über Musik, Musikleben und Ästhetik*. Hrsg. Werner Grünzweig–Gottfried Krieger. Hofheim: Wolke, 1993.
- Kurtág György: „Kylwiria – Kálvária. Ligeti György emlékére”, *Holmi* 19/11. (2007. november), 1375–1383.
- Ligeti György válogatott írásai*. Vál. és ford. Kerékfy Márton. Budapest: Rózsavölgyi, 2010.
- Ligeti Sándor: *A bűvös erszény*. Kolozsvár: Pharos, 1934.
- Meyer-Kalkus, Reinhart: „‘Kylwiria’ – Utopie und Künstlermythos im Werk György Ligeti”. (kézirat, 2012).
- Musil, Robert: *A tulajdonságok nélküli ember*. Ford. Tandori Dezső. Pozsony: Kalligram, 1977.
- Müller, Susanne: *Die Welt des Baedeker. Eine Medienkulturgeschichte des Reiseführers 1830–1945*. Frankfurt–New York: Campus, 2012.
- Nordwall, Ove: *György Ligeti. Eine Monographie*. Mainz: Schott, 1971.
- Oehlschlägel, Reinhard: „‘Ja, ich war ein utopischer Sozialist’. György Ligeti im Gespräch”, *MusikTexte* 28–29. (1989).
- Roelcke, Eckhard: „Träumen Sie in Farbe?” *György Ligeti Im Gespräch Mit Eckhard Roelcke*. Wien: Zsolnay, 2003.
- Stürzbecher, Ursula: *Werkstattgespräche mit Komponisten*. Köln: Gerig, 1971.
- Széchenyi Ágnes: „Gulácsy Lajos és a magyar irodalom”. In: *Gulácsy – Na’conxypan hercege*. Szerk. Bellák Gábor–Plesznivy Edit. Budapest: Magyar Nemzeti Galéria, 2023.
- Várnai Péter: *Beszélgetések Ligeti Györggyel*. Budapest: Zeneműkiadó, 1979.
- Weöres Sándor: *Der von Ungern. Gedichte und acht Zeichnungen*, Übers. Barbara Frischmuth–Robert Stauffer, Nachw. Robert Stauffer. Frankfurt: Suhrkamp, 1991.
- Weöres Sándor: *Egybegyűjtött írások*, 1–3. Szerk. Steinert Ágota. Budapest: Magvető, 1975.
- Zimmermann, Heidy: „From Kylwiria to Breughelland. Concepts and Preliminary Stages on the Way to *Le Grand Macabre*”. In: *Thanatos in Contemporary Music. From the Tragic to the Grotesque*. Ed. Bianca Țiplea Temeș–Hermann Danuser. Cluj-Napoca: MediaMusica, 2022.

ABSTRACT

HEIDY ZIMMERMANN

REPORTS AND CONJECTURES ON KYLWIRIA

The code word 'Kylwiria' was mentioned by György Ligeti from time to time since the 1970s. At first, it functioned rather abstractly as a working title for the opera that had been in the making since the mid-1960s and eventually mutated into *Le Grand Macabre*. Later, Ligeti also shared details about the imaginary land of his childhood, providing glimpses of brightly colored maps of that land and underscoring the importance of his childlike fantasy world. This article explores the dimensions of this 'private mythology' and its impact on the composer's creative thinking and work. Its documentary evidence – the description of the land of Kylwiria recorded in 1950 in a booklet of more than 70 pages – is presented in examples and examined for its particularities. On the one hand, it seems that the pioneering exploration of geographical spaces is transferred as a model to the creative exploration of sound spaces. On the other hand, Ligeti's concept of a fantastic counterworld is to be seen in a literary and cultural-historical context, in which it is to be located somewhere between expedition report, travel guide and utopian design. Such an outline sharpens the meaning of Kylwiria as a cipher for creativity in a characteristic mixture of ratio and fantasy.

First published in: *Studia Musicologica* 64/1–2. (June 2023)

Heidy Zimmermann has been a member of the research staff at the Paul Sacher Foundation since 2002. She is the curator of more than twenty Collections, among them the archives of Igor Stravinsky, Sándor Veress, György Ligeti, and György Kurtág. She has published numerous articles on twentieth-century music and co-edited several books, such as *Jüdische Musik?* (Cologne: Böhlau, 2004); *Edgard Varèse. Composer, Sound Sculptor, Visionary* (Mainz: Schott, 2006). In 2023 she has been co-curator of *Ligeti Labyrinth. A Guided Tour through the Œuvre* (exhibition and catalogue, Mainz: Schott, 2023).